

KARIN HÖGSTRÖM

Rätt kropp för integration och arbete

En etnologisk studie av kurser för nyanlända
och arbetssökande

All kunskap är grundad i kroppen och dess sinnen enligt Merleau-Ponty (2006). En grundläggande form av kunnande är de konkreta färdigheter som gör att vi kan behärska världen praktiskt, genom ett görande som inte behöver vara reflekterande. Detta sker inte oberoende av omvärlden, utan när kroppens rörelser och förmågor förstås och ges mening sker det i relation till de sociala och kulturella strukturerna i individens omgivning (Merleau-Ponty 2006:90–105). Detta gör att de principer, regler och normer som präglar människors samvaro i olika kulturella kontexter inte bara är abstrakta och verbala, utan i minst lika hög utsträckning kroppsliga. Det som Bourdieu kallar *habitus* är en uppsättning mentala och kroppsliga värden och förhållningssätt som vi får med oss genom att finnas i en viss social och kulturell miljö. Kroppsliga aspekter av mänskliga möten ligger på en nivå där de bara delvis är medvetandegjorda för de deltagande. Enligt Bourdieu gör *habitus* att vissa handlingar, tankar och ambitioner framstår som möjliga, lämpliga, kanske nödvändiga, medan andra framstår som omöjliga, olämpliga och kanske till och med motbjudande (Bour-

dieu 1990:52–65). Detta gör att kroppars hållning, rörelser och gester kan utgöra källor till oförståelse och ibland irritation. Detta blir tydligt särskilt när människor försöker nå inträde i nya sociala sammanhang, som nyanlända immigranter och personer som söker arbete.

I denna artikel beskrivs och analyseras kurser där nya kroppsliga och mentala förhållningssätt förmedlas och tränas in. Huvuddelen av texten berör integrationsprojektet *Rätt steg* i en förort till Stockholm med stor andel utlandsfödd befolkning och förhållandevis låga inkomster och hög arbetslöshet. Rätt steg syftar till att underlätta för nyanlända immigranter att etablera sig på arbetsmarknaden och i det svenska samhället efter att de har fått permanent uppehållstillstånd i Sverige. Det kompletterar kurser i svenska för invandrare (SFI).² I Rätt steg arbetar lärarna med elever som helt saknar tidigare utbildning eller som bara har gått i skolan en mycket kort tid. Undervisningen ”bygger på erfarenhetsbaserad inläring, anpassad för personer med kort utbildningsbakgrund”.³ Som jämförelse berörs även kurser vid ett av Arbetsförmedlingens kontor i en mindre stad i närheten av Stockholm. Dessa kurser är tänkta att förbättra arbetssökandes möjligheter att få arbete genom att de tränas i hur man framstår i fördelaktig dager för potentiella arbetsgivare. Även dessa kurser förmedlar kroppsliga färdigheter och förhållningssätt som anses önskvärda på arbetsmarknaden.

Artikeln fokuserar på hur kroppsliga och mentala förhållningssätt gestaltas, förklaras och förmedlas till kursdeltagarna. Vilka kroppsliga praktiker uppfattas som avvikande från en upplevd normalitet? I vilka sammanhang anses det vara önskvärt eller nödvändigt med förändring? Vilka motiv anges? Hur gestaltas och formuleras det mål eller ideal som eftersträvas? Med vilka verbala och kroppsliga praktiker genomförs förändringsarbetet? Hur förhåller sig deltagare och lärare till deltagarnas kroppsliga och mentala hållningar, till de ideal som lärarna förmedlar och till den läroprocess där de nya, förändrade hållningarna förklaras, förmedlas och tränas in?

Det som eftersträvas på kurserna är inte bara att ge deltagarna ökad kunskap, utan en anpassning och förändring av deras kroppsliga

förhållningssätt och värderingar. Målet kan därmed sägas vara att modifiera deltagarnas habitus (Bourdieu 1990). För att ringa in hur kroppsliga förhållningssätt förmedlas, och så småningom kan bidra till modifierad habitus, använder jag mig av resonemang hämtade från Merleau-Ponty (2006 jfr Crossley 2001, Csordas 1990).⁴ Detta sker i en process som innefattar såväl kroppslig som intellektuell inläring och förändringar, kopplade till varandra.

Artikeln bygger på fältarbete med deltagande observation och intervjuer. På Rätt steg deltog jag vid lektioner med lärare, vid tillfällena då deltagarna fick träna svenska med så kallade ”medpratare”, i en träff med kubb och fika och en avslutande fest. Vid Arbetsförmedlingen gjordes deltagande observation vid kurserna *Personlig marknadsföring* och *Fixa anställningsintervjun*. Intervjuer har genomförts med lärare, deltagare, medpratare och tolk.⁵

Rätt steg i en förort till Stockholm

Inom Rätt steg tränas färdigheter som grundläggande datorkunskap; orientering i ”samhällskunskap, hälsa, föräldraskap”; kurser i simning, cykling och träning på gym; samt information och träning i att söka arbete och gå på anställningsintervju. Deltagarna får även inom ramen för Rätt steg praktisera på arbetsplatser runt om i Stockholm. Läraren kallas ”mentor”. En viktig roll har den så kallade modersmålsstödjaren som fungerar som tolk och även förklarar en del sammanhang för deltagarna. Modersmålsstödjaren i den grupp jag följer är en somaliskspråkig kvinna.⁶ Den grupp som jag har följt har nått steg 2 i Rätt steg, vilket innebär att de av mentorerna anses ha tagit till tillräckliga kunskaper och färdigheter för att kunna flyttas upp från den grupp där de allra mest grundläggande kunskaperna och färdigheterna förmedlas. Deltagandet i Rätt steg är frivilligt och deltagare kan komma till och försvinna från kursen kontinuerligt. Detta gör att gruppens sammansättning hela tiden varierar. Alla deltagare i den grupp jag följer har somaliska som modersmål och en stor majoritet av dem är kvinnor. De är i varierande ålder, men de flesta är i åldern 19–35. Några män deltog under olika

faser av kursen, men alla som var med kontinuerligt och som deltog i den undervisning som jag studerade närmare var kvinnor. Ungefär hälften av deltagarna är gifta, och några har barn som är kvar i flyktingläger i Somalia eller grannländerna (jfr Carlson & Mohamed 2013). Mentorn i den grupp som jag följer kallar jag B. Hon är född i Bosnien och kom till Sverige som tonåring under 1990-talet, som flykting från kriget. Hon har tidigare varit lärare inom SFI och har varit delaktig i att utveckla projektet Rätt steg tillsammans med projektledaren, lärare L. Lärare T har hand om den grupp som är nyast på Rätt steg.

Somaliska flyktingar, särskilt sådana utan tidigare utbildning, har inte varit framgångsrika på den svenska arbetsmarknaden. Det finns en spridd föreställning att denna grupp är ”omöjlig att integrera” (Mohamed 2013). Men enligt lärarna och tolken på Rätt steg stämmer inte detta. De menar att problemet är att dessa nyanlända personer utan tidigare utbildning inte vet hur det svenska samhället fungerar och vad som förväntas av dem (jfr Osman 2013). Både lärarna och tolken framhåller att det krävs mer tydlighet och tar mer tid med deltagare som saknar tidigare utbildning. Verksamheten inom Rätt steg syftar till att minska dessa svårigheter genom tydlig information och träning i olika färdigheter. Detta görs med en kombination av verbal information och praktiska övningar.

Det lärarna gör är hela tiden förankrat i kroppen och i görandet. Lärare B säger att man exempelvis kan be någon städa ett rum, men att det är mycket lättare att förstå om man berättar och samtidigt visar hur man ska göra. Om den som lär ut visar och eleverna kan härma och göra efter är det inte ens nödvändigt att förstå orden. Både själva kunskapen och förmedlingen är praktisk och förkroppsligad (Merleau-Ponty 2006). B framhåller att många av deltagarna kan ha färdigheter som inte finns på papper eller är verbala, och som på grund av detta blir osynliga och inte når erkännande som värdefulla i en svensk kontext (jfr Haga 2009, Zalano 2013).⁷

Se i ögonen och fast handslag

En källa till svårigheter verkar vara att idealen när det gäller att röra sig och hälsa, förhålla sig kroppsligt, skiljer sig mellan Somalia och Sverige. Både deltagarna och tolken beskriver att idealet i Somalia för en respektabel kvinna är att dra så lite uppmärksamhet som möjligt till sin person, att röra sig lugnt och tillbakadraget och slå ner blicken. Handskakning undviks ofta, i synnerhet mellan män och kvinnor. Det förekommer handslag som hälsning, men det ska då vara löst och försiktigt (jfr Bourdieu 1990:70, Mernissi 2003, Farahani 2007).⁸ När det gäller möten och anställningsintervjuer i Sverige framhålls motsatt beteende som ett ideal: att stå rak, ha fast handslag och möta blicken hos motparten är råd som återkommer i alla sammanhang för att ge ett gott intryck på potentiella arbetsgivare eller andra viktiga personer.⁹ I detta avseende skiljer sig den habitus (Bourdieu 1990) som kursdeltagarna har tränats in i under sitt liv i Somalia alltså påtagligt från den som dominerar i Sverige. Denna skillnad i habitus är en potentiell källa till problem. Att bete sig i enlighet med de ideal som enligt deltagarna och tolken är vanliga i Somalia kan i mötet med arbetsgivare och företrädare för myndigheter i Sverige leda till missförstånd och risk att göra ett dåligt intryck. Detta är orsaken till att deltagarna i Rätt steg i rollspel får lära sig hur de ska bete sig när de möter arbetsgivare i Sverige.

Att möta blicken och hälsa genom att ta i hand är något som eleverna får lära sig är viktigt, inte minst i kontakten med potentiella arbetsgivare. När detta ska tränas placerar lärare B två stolar mitt emot varandra framme vid tavlan. Eleverna får en och en ta sina pärmar med papper och gå ut i korridoren. Sedan ska de knacka på och vänta på svar innan de öppnar dörren och kommer in. De ska då direkt söka "arbetsgivarens" blick. Därefter ska de stänga dörren, gå fram till arbetsgivaren, ta i hand och presentera sig, slå sig ner på stolen mitt emot och svara på arbetsgivarens frågor. Vid detta tillfälle har den första eleven varit med en gång förut och utan problem knackar hon på, kliver in och hälsar på arbetsgivaren enligt instruktionerna. När "arbetsgivaren" frågar "var det svårt att hitta hit"? blir hon dock ställd, och läraren bryter spelet för att förklara

att det är vanligt att arbetsgivaren pratar om något vardagligt innan själva intervjun börjar. När intervjun avslutats får eleven en applåd av oss andra.

Nästa elev tar sin pärm och går ut i korridoren. Eleven knackar. B säger ”Kom in”. Eleven öppnar dörren, går in lite släntrande med blicken obestämt ut i rummet. Hon stänger inte dörren, den står fortfarande öppen bakom henne. B bryter spelet och säger: ”du måste ta kontakt direkt med arbetsgivaren. Jag sitter här!” och pekar på ögonen. B byter plats med eleven och går själv ut genom dörren. Hon knackar på. Vi andra säger ”kom in”. B kommer in genom dörren, hon fångar ”arbetsgivarens” blick direkt medan hon stänger dörren utan att vända ryggen till. B visar också hur man hälsar. Säger ”Hej”, med blicken i ögonen och ett fast handslag. B tar tag i elevens hand ordentligt. ”Det ska vara fast”, säger hon. ”Det får vi träna på”.

B frågar gruppen: ”Vad har vi lärt oss? Av [första eleven]: att det kan hända att arbetsgivaren ibland ställer andra frågor än dem vi förberett oss på. Det kan vara enkla saker, så det kan man vara beredd på. Av [andra eleven]: Att titta på arbetsgivaren och att ha ett fast handslag. B går runt och hälsar på alla med ett fast handslag och ögonkontakt. Vad säger det här?” frågar hon. ”Jag vill ha jobbet” svarar hon själv. B: ”Känner ni kraften?” frågar hon. ”Men när det är slappt...” hon visar genom att ta elevernas hand slappt. De skrattar och verkar överens om att det inte är bra. B säger ”jag kanske vill ha jobbet, men jag är jättenervös. Jag kan ingenting”.

De elever som därefter genomför rollspelet verkar ha iakttagit det som skett och tagit lärdom. De ser ”arbetsgivaren” i ögonen och skakar hand i enlighet med instruktionerna. Många framstår som ganska osäkra när de provar de nya rörelserna och förhållningssätten, och en elev skakar hand en gång för mycket. Det som läraren noterar och korrigerar i dessa fall har dock mest att göra med deltagarnas svårigheter att förstå och tala svenska.

De kroppsliga förhållningssätt som är aspekter av habitus är ofta mer eller mindre oreflekterade. De har efter att de tränats in kom-

mit att bli en del av det Merleau-Ponty kallar *kroppsschemat*, hållningar och rörelser som är inkorporerade och ingår i vår rörelserepertoar på ett sätt som gör att vi kan utföra dem utan att närmare reflektera över dem (Merleau-Ponty 2006:51–54, 104–107). Det är möjligt att modifiera kroppsschemat, men att införliva nya rörelser kräver en läroprocess där det inte räcker att intellektuellt begripa vilken ändring som ska göras, utan det krävs att kroppen tar till sig och ”förstår” den nya rörelsen. För detta slags inläring är praktisk träning central, liksom möjligheten att härma, alltså att se på en förebild och göra efter (Merleau-Ponty 2006:106–108). I denna övning får eleverna se och göra efter, och på så sätt träna på att själva utföra de nya kroppsliga hållningarna och rörelserna. De flesta klarar att göra rätt, men det är uppenbart att det kräver koncentration och ansträngning. Rörelserna har ännu inte blivit delar av deras kroppsschema.

I denna kontext är det uppenbart att somaliernas sätt att vara betraktas som ”fel” och behöver förändras. Vid de tillfällen då jag var med uppfattade jag det inte som att någon av eleverna som försökte undvika handslag eller att möta lärarens (eller någon annans) blick. Lärarna återger dock andra exempel på hur elever på olika sätt försökt undvika att ta i hand, eller minimera kroppskontakten vid handslag. Lärare T har varit med om att kvinnor ibland räcker fram handen, men håller den innanför sin stora sjal för att slippa ta i hand med hudkontakt. Lärare B visar hur en man hälsat på henne genom att vända in handen och använda handryggen till att ”buffa” på hennes handrygg. Hon uppfattar det som ett slags kompromiss där han slapp att verkligen ta henne i hand, men ändå gick en bit på vägen. Tolken berättar att det också är ett problem att en del elever försöker att undvika att möta blicken. Dessa exempel rörde främst de elever som gått kortare tid på kursen än den grupp som jag följde.

Ta plats, rör på dig och ät rätt

Rörelseidealet för kvinnor i Somalia är enligt tolken och deltagarna att gå långsamt och slå ner blicken, att vara dämpad och tillbakadragen och inte stressa framåt. I mitt fältarbete har jag noterat att kursdeltagarna går långsamt och med lugna steg, med en rak eller till och med lite tillbakalutad hållning. Detta till skillnad från många stockholmare som går fort och ganska rastlöst, med tyngdpunkten högre upp, hela tiden i färd med att hasta iväg. Denna skillnad kan ställa till svårigheter.

Tolken: När man kommer till Sverige, då blir det jättekrock. En kvinna är uppfostrad att titta ner, gå långsamt, men när man kommer till Sverige måste man hinna med bussen, måste vara i tid, måste vara tuff. Kvinnan i Sverige ska inte vara någon som gömmer sig, utan hon ska våga prata högt och visa sig. Det är svårt och tar lång tid att vänja sig vid.

Här blir det uppenbart att de olika sätten att gå är något samtidigt kulturellt och kroppsligt, en aspekt av habitus (Österlund-Pöttsch 2018, Bourdieu 1990). Det sätt som deltagarna rör sig på anses vara något som behöver ändras, av flera orsaker. Lärare B säger att det är många av deltagarna som har dålig hälsa och att exempelvis diabetes är relativt utbrett i gruppen. Hon berättar att många av eleverna är ovana vid fysisk ansträngning och kan dra sig för att gå fort och gå i trappor eftersom de blir oroliga och tror att något kan vara fel när hjärtat slår fortare och hårdare.

I kursen ingår att informera om vikten av kost och motion, och att uppmuntra till och underlätta fysisk aktivitet av olika slag. Deltagarna kan bland annat gå simkurs, gymkurs och cykelkurs via Rätt steg. Även i undervisningen uppmuntras deltagarna hela tiden att röra på sig mera. Ett exempel är när lärare B på en lektion ber en elev komma fram till tavlan och visa med ett exempel att hon verkligen har förstått det som B går igenom. Eleven reser sig mödosamt och muttrar något på somaliska. En annan elev griper in och säger "hon vill sitta". Men B säger att eleven ska gå fram och visa. Eleven gör detta och går sedan tillbaka till sin plats och sätter sig tungt.

Hon ser trött och plågad ut idag, noterar jag. Vid ett annat tillfälle när en elev ska resa sig och peka ut något säger B till henne (när hon rör sig långsamt och mödosamt): ”snabbt, snabbt, alla vill peka”. På detta sätt försöker man på kursen dels träna in nya rörelser och hållningar och påverka elevernas kroppsschema (Merleau-Ponty 2006), dels påverka deras attityder och ideal när det gäller kost och rörelse. Här finns ambitionen att i alla fall på sikt modifiera elevernas habitus både i relation till kroppsliga och mentala hållning och attityd (Bourdieu 1990).

Även om många av deltagarna är ovana vid att anstränga sig fysiskt så mycket att pulsen ökar och de blir andfådda bör det framhållas är att detta inte behöver bero på bristande intresse från elevernas sida. B berättar att de gillar fotboll, och gärna spelar själva, även om de tvekar. Jag noterar också att de gärna är med och spelar kubb vid kursens sommaravslutning.

Ett skäl att få deltagarna att röra på sig är alltså att förbättra deras hälsa. Det finns också andra skäl. När eleverna tränar sig på anställningsintervjuer genom rollspel ställer läraren frågor om deras fritidsintressen. En deltagare frågar då varför arbetsgivaren är intresserad av hennes fritid. ”Jag söker ju jobb bara”. B säger att genom att berätta om sin fritid kan man visa arbetsgivaren vem man är. Människor som har roligt på fritiden orkar jobba bättre. Om man till exempel tränar på fritiden så orkar man också jobba mer. Här förmedlas budskapet att en aktiv fritid, gärna med fysisk aktivitet, är något som värderas positivt av arbetsgivarna. Detta kan också ses som träning i intryckskontroll, att eleverna ska tränas i att presentera sig själv på ett sätt som anpassas till de ideal som en tänkta publik – arbetsgivarna – förväntas ha (Goffman 1974).

Var aktiv! Ta initiativ!

På många olika sätt under kursen framhålls vikten av att vara aktiv. Det handlar inte bara om fysisk aktivitet, utan även om den attityd som deltagarna har och det intryck som förmedlas i rörelser, gester och ord. Ett tillfälle när detta blev tydligt var då en representant från

Stockholms stad är på besök för att skaffa sig en uppfattning om vad som sker under kursen. Det är en man i 35–40-årsåldern, ”E”, som är med vid ett kurstillfälle då gruppen ska arbeta med olika övningar individuellt på datorer. Det är uppenbart att deltagarna reagerar på Es närvaro. Jämfört med tidigare tillfällen när det bara varit jag som varit med som observatör verkar de mer självmedvetna och lite blyga.

B förklarar vad som ska göras under lektionen. När deltagarna är klara med en uppgift så ska de räcka upp handen och säga till. B skriver ”initiativ” på tavlan och säger ”vi pratar om initiativ. Kommer ni ihåg det? Det är ett svårt ord. Det är bra att visa initiativ. Det är samma i skolan, samma på praktiken, samma på jobb. Om man kan det i skolan så kan man det överallt.” Hon fortsätter: ”När du är klar med att svara på de fem frågorna. Om du bara sitter då, skickar sms, kollar internet, kanske Facebook. Vad tänker läraren då? Vad tänker jag?” Någon säger ”lazy”. ”Ja, lat”, säger B. Hon frågar vad läraren kan tro mer. Någon säger ”inte intresserad”. Hon skriver upp det också på tavlan, tillsammans med lat. Någon säger: ”Den vill inte lära sig, och tycker det är tråkigt”. B skriver upp även detta på tavlan. Det är inte bra, det förstår elevgruppen. B fortsätter: ”Om man tar initiativ, vad betyder det?” En elev föreslår: ”aktiv”. ”Just det”, säger B, ”att man är aktiv. Om du tar initiativ visar du att du är duktig, du vill lära dig mer, du vill komma framåt”. Hon tar ett par steg framåt för att illustrera. ”Men om du är lat och bara väntar på att klockan ska bli fyra” (då lektionen slutar. Någon fnissar lite igenkännande), ”då går du istället bakåt” (hon tar steg bakåt). Läraren fortsätter: ”Du måste ta ansvar, och räcka upp handen (hon räcker själv upp handen högt i luften som illustration), och säga ’Nu är jag färdig’”.

B vänder sig till E och frågar: ”Är du rädd för lite teater?” ”Nej” säger han och reser sig upp. B säger ”E är läraren och jag är eleven”. Så får E gå och ställa sig framme vid lärarplatsen och B sätter sig vid en dator. B räcker upp handen. E säger ”Jaha?” B: ”Jag är färdig!”. E: ”Vad bra, då ska du få lite nya uppgifter här” och han går fram till henne med dem. ”Det var första exemplet”, säger B. Sedan viskar

hon till E: ”jag ska gå fram till dig nu”. E går tillbaka till lärarplatsen och ställer sig. B räcker upp handen igen. E säger: ”Ja, B?” B säger: ”jag är klar nu med de fem frågorna”. E: ”Vad bra B. Då kan du komma fram hit så ska du få nya uppgifter att jobba med”. B får ett lite missnöjt och plågat ansiktsuttryck och vrider olustigt på sig på stolen, tar sig åt sidan och säger ”Nej, E... Det gör ont... Inte nu, inte idag... Jag orkar inte”.

Eleverna skrattar besvärat. Jag uppfattar det som att de känner igen sig i Bs beteende och att det är det som utlöser skrattet. E ser lite plågad ut och tycks inte veta riktigt vad han ska göra. B säger tyst till honom: ”det var det jag ville visa” (att inte vilja gå fram, klaga). Ett mummel sprider sig i gruppen. En elev säger till B att hon tycker att det är ett dåligt exempel att visa, för att E och jag kan tänka att eleverna är dåliga. B säger då att exemplet var hon själv: B, och att besökarna inte tänker att eleverna är dåliga utan att läraren är dålig. (Senare säger hon dock att hon faktiskt menade att illustrera hur eleverna gör.)

B går över till exempel tre. E står kvar vid lärarplatsen och B sitter vid elevdatorn. B räcker upp handen. E: ”Ja, B?” B: ”jag är färdig med de fem frågorna”. E: ”Bra! Då kan du komma fram hit och få nya uppgifter”. B reser sig energiskt och går fram till honom. Sedan bryts spelet och hon säger: ”Det var tre exempel. Vilket är bra?” Ingen svarar på B:s fråga. En elev tar ordet och säger att eleverna har problem, de tänker mycket på barn och familj. Eleverna förstår inte mycket svenska, och kanske är trötta. Hon riktar sig till B och säger ”du man och barn i Sverige, inte stress”. Som jag förstår denna elev vill hon framhålla att många i gruppen har stora problem, de har barn och familj kvar i Afrika som de tänker på hela tiden. De är trötta och det är svårt att i det läget koncentrera sig på att lära sig. För B är läget ett helt annat. Hon har ju man och barn här i Sverige, och känner inte alls samma stress som eleverna.

B säger: ”Arbetsgivaren vet inte att du har din kropp i Sverige men ditt huvud i Afrika. Hur gör vi med den krocken?” Hon illustrerar med att krocka ihop sina händer. ”Här i klassrummet i skolan så förstår jag: okej, idag är en jobbig dag för dig, det är okej om du

tar det lugnt. Men arbetsgivaren vet inte. Han är stressad, måste tjäna mycket pengar. Vad ska vi göra åt det?" En elev föreslår: "jag säger till arbetsgivaren att jag är trött idag och inte orkar". B säger att det kan man göra, "men arbetsgivaren kanske inte förstår". Eleven säger: "tråkigt när arbetsgivaren inte förstår". B: "Ja, vad kan hända?" Eleven säger "kanske man måste gå..." B bekräftar detta "ja, det kan hända att man förlorar jobbet. Det kan hända". Detta allvarliga budskap sjunker in hos alla närvarande. B fortsätter: "Arbetsgivaren i Sverige tycker det är bra när man visar initiativ". En olustig stämning sprider sig i gruppen.

En pedagogisk "krock"

Under den rast som följer går jag med B och andra lärare till lärarrummet. B säger "det var intressant med de här tre exemplen, särskilt det dåliga. De skämdes!" Hon säger att E och jag genom vår blotta närvaro tydliggjort för deltagarna att om de gör som de brukar så finns det risk att de gör ett dåligt intryck, på besökare eller arbetsgivare. Att det blev en tydlig "krock" är en poäng för henne och de andra lärarna på kursen.

Lärarna vill få deltagarna att reflektera över sitt beteende och själva inse behovet av förändring. Genom kroppslig gestaltning i rollspelet, och genom att sätta ord på det som sker och hur det kan kopplas samman med olika attityder och värderingar, söker lärarna tydliggöra den habitus som värdesätts på svensk arbetsmarknad. Målet är dels att deltagarna ska få kännedom om normerna och inse hur deras eget beteende kan avvika från dem, dels att de ska få träning i att agera på ett sätt som torde göra positivt intryck på arbetsgivare.

Värt att framhålla är att det i hög grad varierar mellan de olika individerna i vilken mån som de agerar på det sätt som B illustrerade. Flera av deltagarna framstår redan när jag träffar dem första gången som framåt och initiativrika på ett sätt som ganska väl motsvarar de ideal som lärs ut på kursen, och är i linje med den habitus som värderas på svensk arbetsmarknad.

Lärarna säger att det är bra att eleverna får träna i den skyddade miljön i skolan. Verksamheten inom Rätt steg kan betraktas som ett utrymme ”bakom kulisserna” där deltagarna ges möjlighet att prova på nya och okända rörelser och beteenden (Goffman 1974). De kan misslyckas och försöka igen, utan att det får några allvarliga konsekvenser. På så sätt förbereds de inför sina ”framträdanden” på det svenska samhällets scen, på anställningsintervjun eller i kontakt med olika myndigheter. Men eftersom deltagarna ändå förväntas prestera och framträda, agera, inför läraren, andra deltagare, och i förekommande fall besökare, kan kursen inte helt betraktas som en skyddad miljö. Som framgått av exemplen innebär detta ansträngning och det kan det som tas upp vara känsligt och väcka motstånd hos deltagarna.

Det budskap som sänds ut är att det som eleverna gör, deras sätt att föra sig, är ”fel”. En viss hudfärg, könstillhörighet, kroppshållning och rörelsemönster kan vara en tillgång, medan andra kan bli till en belastning, kan utgöra hinder, i värsta fall stigma (Crossley 2001:151–152). Det sätt och den hållning som eleverna på Rätt steg har uppfostrats in i tilldelas lågt värde, och anses behöva förändras. Deltagarnas kroppar och sätt att vara anses inte passa in. Det blir som framgått en ”krock”. Detta kan betraktas som ett slags desorientering, att deltagarnas kroppar har liten möjlighet att sträcka ut sig i rummet och ta plats (Ahmed 2007). Deras kroppar har små möjligheter att röra sig fritt, känna sig avslappnade och hemma-stadda. Att befinna sig i en värld där ens kropp på olika sätt inte passar in leder enligt Ahmed till desorientering och en känsla av obekvämheter, att inte passa in (Ahmed 2007).¹⁰ Många elever beskriver en känsla av förvirring och desorientering som präglade särskilt första tiden i Sverige. Det gällde exempelvis att mötas av framsträckta händer och förväntan att möta blicken. ”Man vet inte vad som ska hända. Jag var orolig för hur de skulle prata med mig. Hur de skulle behandla mig” säger en elev. Flera av eleverna beskriver att det till en början i Sverige var skrämmande när människor hälsade genom att se rakt i ögonen och ta i hand. En av dem säger:

Jag var rädd för den som satt framför mig. Den personen. I vår kultur är det att när du träffar någon, [att] titta så här rakt är lite... [fel, utan man ska vara] blygsam. Man ska inte titta så här rakt fram i ögonen.

Att börja skaka hand och se i ögonen är dock de flesta i den undersökta gruppen beredda att göra, efter att de tagit till sig budskapet att det är detta som gäller i Sverige, och att det krävs för att få ett arbete. En elev säger att hon sett att andra skakade hand vid en rekryteringsträff och tänkt att hon ska göra likadant. Eleverna lär sig alltså att ta i hand och se rätt i ögonen, och även om flera säger att det kändes konstigt i början så beskrivs det inte som svårt. ”Det är lätt att komma över. /.../ Man vänjer sig” säger en.

Att tillämpa de färdigheter som lärs ut på kursen visar sig också kunna ge konkreta resultat. Vid en lektion framkommer det att en elev har fått jobb som städare. B frågar hur hon gjorde när hon var på jobbintervjun. B håller ett slappt handtag utan att greppa och säger ”inte så?” ”Nej”, säger eleven, ”det var så” – och tar ordentligt tag i Bs hand och ser henne i ögonen med fast blick. B verkar mycket nöjd, ler och säger ”grattis”.

Känsliga förändringsprocesser

Genom rollspelet får eleverna träna in nya kroppshållningar och förhållningssätt och kommer därmed på sikt att kunna förändra kroppsschemat (Merleau-Ponty 2006). Det tar tid att få in nya rörelser i kroppsschemat så övningen sker ”bakom kulisserna” i den relativt skyddade miljön på kursen. Kombinerat med rörelseövningar sker även en information om och förmedling av vissa ideal och förhållningssätt som hänger samman med de kroppsliga hållningarna, något som kan ses som andra aspekter av habitus (Bourdieu 1990). Målet på lång sikt torde vara att modifiera även deltagarnas habitus. Detta är en långsam process som också kan väcka obehag och motstånd.

Lärare Bs roll blev vid det tillfälle som beskrevs ovan att utsätta deltagarna för det som blir jobbigt och pinsamt för att de ska lära sig ett beteende som är gångbart på den svenska arbetsmarknaden. När jag frågar deltagarna om något som var negativt eller jobbigt under kursen är detta tillfälle något som tas upp av flera. De säger att det som var problemet var att eleverna skulle riskera att framstå i dålig dager inför besökare. Detta var det tydligaste exemplet där jag var med där det blev friktion, protester och motstånd.

B är dock mestadels mycket positiv och uppmuntrande mot eleverna. Hon fokuserar på att lyfta fram det som är bra och ger tydligt beröm och positiv respons varje gång deltagarna gör något rätt eller visar att de har förstått. Vartefter eleverna gör framsteg ställer hon högre krav på dem, men fortsätter hela tiden att berömma alla framsteg. Det är dock inte säkert att denna pedagogik alltid fungerar, eller att eleverna förstår vad hon vill. Vid ett tillfälle undrar en elev varför B och alla lärare bara säger ”bra” och ”duktigt” hela tiden och inte ”dåligt” när man gör fel, så att man lär sig. Det verkar som om eleven skulle uppskatta mer tydlighet från lärarnas sida, något som gäller även andra elever. Lärare T säger att eleverna verkar uppskatta när lärarna visar tydligt hur de ska göra och säger vad som är rätt och fel.

Att försöka ändra på andras sätt att föra sig innebär med nödvändighet ett visst intrång i den personliga integriteten. I någon mening kan det betraktas som ett övergrepp. I samtal med lärarna framkommer att de är högst medvetna om detta. De försöker hela tiden vara uppmärksamma på hur eleverna reagerar så att de inte går för långt. De reflekterar mycket över sin maktposition och diskuterar sinsemellan hur de ska genomföra kursen med mesta möjliga empati och hänsyn till deltagarna och deras svåra situation. Dock är det uppenbart att det kursen handlar om är anpassning efter en ”svensk” normerande habitus och att lärarna har en tydlig maktposition i relation till deltagarna.

Detta är alltså en känslig verksamhet och som framgått förekommer det friktion i undervisningen. Deltagarna säger dock nästan utan undantag att de är nöjda med kursen och att de har lärt sig

mycket. Återkommande i intervjuerna är berättelser om att de förut, i början i Sverige, var förvirrade och inte visste hur saker och ting fungerade. Nu, efter kursen på Rätt steg, vet de vad som gäller och kan göra sådant som de inte kunde tidigare. En elev säger att Rätt steg har hjälpt henne väldigt mycket att få veta hur man lever i det svenska samhället. Hon tar upp att hon genom Rätt steg har lärt sig att röra sig i Stockholm och bli mer självständig. Hon är en av många som berättar att de i början inte hittade i Stockholm och inte förstod hur kollektivtrafiken fungerar. Hon tar också upp att det är bra att göra något så att man inte blir passiv och isolerad och bara sitter hemma. En elev säger att när hon kom till Sverige så sade tolken på Migrationsverket att hon skulle tittat på den hon pratade med. Det har hon lärt sig att göra på Rätt steg. En annan säger "Att träna intervjuer har hjälpt mig mycket, men första gången jag gjorde det visste jag inte vad som hände och vad jag skulle göra." Några av deltagarna är dock angelägna om att få arbete så snart som möjligt, och upplever inte tiden på kursen som särskilt meningsfull.

Att döma av elevernas berättelser har Rätt steg i alla fall i viss mån bidragit till att minska deras känsla av desorientering. Många av deltagarna verkar ha en pragmatisk inställning, och tycks uppskatta och dra nytta av de lärdomar de dragit på kursen. I vissa delar tycks de utan större problem ta till sig och anpassa sig till normen i Sverige, så snart de fått klart för sig vad som gäller. Om det exempel som visades vid Es besök säger en elev att om man är trött för att man tänkt på barnen så har man alternativet att sjukskriva sig från jobbet eller att lägga bekymren åt sidan (Carlson & Mohamed 2013).

Som nyanlända flyktingar saknar deltagarna fäste på arbetsmarknaden och i det svenska samhället. Deras på många sätt underordnade position ger dem ett mycket begränsat handlingsutrymme. Om de ska kunna etablera sig i Sverige har de knappast något annat val än att försöka förstå och i alla fall i någon mån anpassa sig till potentiella arbetsgivares och det svenska samhällets förväntningar och ideal. Att döma av det som framkommer i intervjuerna med deltagarna är det annat än verksamheten på Rätt steg som främst präglar deltagarnas tillvaro och upptar deras tankar. Tankarna

på barn och familj som fortfarande finns kvar i Somalia eller i en osäker tillvaro i flyktingläger orsakar mycket oro och sömnlöshet, något som gör det svårt för flera av deltagarna att koncentrera sig på kursen (jfr Carlson & Mohamed 2013).

Förändring i relation till auktoriteter och skilda ideal

En förändring av beteende och kroppshållning i riktning mot det som på Rätt steg presenteras som norm i det svenska samhället är inte helt igenom oproblematiskt. Som nämnt är habitus annorlunda i Somalia. Idealet för kvinnor i Somalia att de ska föra sig försiktigt och tillbakadraget. Att bryta mot detta kan vara riskfyllt, enligt tolken. Särskilt i den förort där kursen finns och där de flesta deltagarna bor finns en stor grupp invånare med ursprung i Somalia. I denna grupp håller man enligt tolken koll på varandra och ”alla känner alla”. En kvinna som ”går på fel sätt” i denna förort och därmed bryter mot de rörelsenormer som gäller i en somalisk kontext riskerar att betraktas som icke-respektabel. Tolken menar att man därför aktar sig noga för att bryta mot regler för klädsel och rörelsemönster.

Ett viktigt mål med kursen Rätt steg är att få deltagarna att bli mer fysiskt aktiva. En del i detta har bland annat varit den kurs som skulle lära kvinnorna cykla och därmed uppnå större rörelsefrihet. Tolken säger dock att hon aldrig sett en vuxen somalisk kvinna cykla i den förort där kursen ges. Det skulle enligt henne knappast betraktas som acceptabelt beteende för en ärbär kvinna.

Religionen och identiteten som muslim framstår som central både för tolken och för deltagarna i Rätt steg. Den osäkerhet och skräck som deltagarna känner i relation till det svenska samhället uttrycks av många i termer av en rädsla att tvingas sluta vara muslim. Som nämnt är tolkens roll inte bara att översätta, utan även att förklara sammanhangen för deltagarna och se till att informationen gått fram. Tolken ser sig som en viktig förebild för deltagarna. Hennes

budskap till dem är att det gäller att hitta ett sätt att vara muslim som fungerar för den som ska arbeta och leva i Sverige. Tolken menar att det svenska samhället blandar kultur och religion och att även deltagarna kan ha en oklar uppfattning om vad som är vad. Hon ser som sin uppgift att förklara för kursdeltagarna vad som är kultur och vad som är religion. ”När det gäller religion ska man inte ändra. Men kultur kan vi byta”. Ett exempel som hon tar upp är handskakning. ”Det är bara kultur att man inte kan skaka hand med en man.” Deltagarna verkar dela tolkens uppfattning på denna punkt, i alla fall efter genomgången kurs. Det som uppfattas som del av religionen anses däremot inte gå att ändra på. I realiteten tycks dock gränsen mellan det som betecknas som kultur och religion vara oklar och förhandlingsbar. Hur var och en kan bete sig är olika beroende på situation, och vem som ser. Det verkar också variera hur viktigt det är för deltagarna att leva i enlighet med de krav som anses ställas av religionen, och i vilken mån de är beredda att ändra sitt beteende. En möjlig tolkning är att det slags beteende som påtagligt försvårar etablering i det svenska samhället tenderar att betecknas som ”kultur”. På så sätt kan den nödvändiga förändringen och anpassningen upplevas som mer acceptabel.

Tolken själv är ett exempel på hur det finns olika ideal och normer att förhålla sig till. Under sin uppväxt i ett grannland till Somalia ägnade sig tolken åt handboll, cykling och simning. Hon bar inte huvudduk utan klädde sig gärna i jeans och tröja. Hon säger att hon var mer ”europeisk” i Afrika än hon är i Sverige, och att det var först när hon kommit till Sverige och framför allt när hennes barn föddes som det blev viktigare att ”visa vem jag är”. Hon säger att hon inte var praktiserande muslim när hon bodde i sitt födelseland, men blev det när hon kom till Sverige. Hon började då bära huvudsjal och säger att hon nu inte längre kan cykla offentligt, för det gör inte en anständig muslimsk kvinna. Att ändra på klädsel och avstå från att offentligt ägna sig åt fysiska aktiviteter som cykling och simning kan ses som kroppsliga gestaltningar av en identitet som praktiserande muslim, en identifikation som för tolken blivit viktigare i en svensk, kristen eller sekulär, kontext (jfr Karlsson Minganti 2007).¹¹ Även om hon ser sig som en förebild för kursdeltagarna så är alltså

tolkens beteende och ideal inget som helt överensstämmer med det budskap som Rätt steg i övrigt vill förmedla till deltagarna.

Kurser på arbetsförmedlingen

Som jämförelse har jag undersökt även några kurser som ges av den svenska Arbetsförmedlingen: *Personlig marknadsföring* och *Fixa anställningsintervjun*. Dessa kurser är tänkta att förbättra de arbetssökandes möjligheter att få arbete genom att de informeras om vad de bör tänka på och eventuellt ändra för att framstå i fördelaktig dager för potentiella arbetsgivare. Deltagarna på de kurser jag följde var i åldrarna 30–55 och en majoritet kvinnor. Uppskattningsvis hälften var födda utanför Sverige.¹² Kurserna leds av H och R. Lärare H är den äldre av de två och den med längst erfarenhet av arbete på Arbetsförmedlingen.

Kursledarna på Arbetsförmedlingen konstaterar att ”det första intrycket” spelar mycket stor roll för vilka som faktiskt anställs. Det framhålls att ”kläder och kroppsspråk”, ”röst och tonläge” är viktigare för det första intrycket än det som sägs. På kurserna läggs därför stor vikt vid kroppsliga aspekter. När det gäller tipsen inför specifika situationer som anställningsintervjuer finns mer likheter än skillnader mellan Rätt steg och kurserna på Arbetsförmedlingen. Även på kurserna på Arbetsförmedlingen tas framhålls vikten av att se i ögonen och att ha ett fast handslag vid anställningsintervjuer.

Något som dock skiljer sig är hur kurserna är upplagda. Medan Rätt steg bygger på aktivt deltagande från eleverna, består kurserna på Arbetsförmedlingen av att ledarna visar PowerPoint-presentationer, talar och visar själva med sina kroppar illustrerar det som sägs. Ett exempel är när lärarna ska ta upp vikten av ”första intrycket”. Gruppen sitter i en sal där lärarna står längst fram med en powerpointpresentation exponerad på en duk. På bilden med rubriken ”Första intrycket” står ”De första minuterna med en ny person, är ett gyllene tillfälle att skapa det goda intryck som du vill ge av ditt

varumärke”. Därefter finns en uppställning av vilken betydelse olika aspekter har för första intrycket:

- 55 % Kläder och kroppsspråk,
- 38 % Röst och tonläge,
- 7 % Orden du säger

”Det är mycket yta”, konstaterar lärare H. ”Vad är det jag utstrålar? Ögonen är viktiga. Tittar jag på någon?” Hon visar genom att titta bredvid en av eleverna och säga ”Hej [elevens förnamn]”. Det blir ett litet skratt i gruppen och eleven säger att det är obehagligt. H säger: ”Jag pratar med dig nu, alltså ser jag på dig. Ögonen ska vara med, det ska glittra här när jag ler” (pekar på ögonen). Hon visar också ett leende som bara är med munnen och kommenterar: ”annars blir det bara påklistrat”. Lärare R tar över och talar vidare om vad som påverkar utstrålningen: ”Tittar jag upp eller står jag och gömmer mig?” Hon illustrerar genom att vända sig ner mot det barbord där hon står, böja ryggen och huvudet ner, vända sig bort från oss och låta håret bli till en gardin för ansiktet. Hon vänder sig sedan mot oss igen. ”Vill jag prata eller vill jag vara själv?” H fortsätter ”Om jag öppnar en bok och jag inte blir fångad på de första två sidorna så kommer jag inte att läsa boken. Jag måste vara som en öppen bok. Träna på det. Det är bara en liten procent som orden betyder”. Deltagarna ser på och lyssnar, skrattar ibland och kommer med kommentarer och frågor.

Här finns möjlighet för deltagarna att se det beteende som lärarna illustrerar, men den praktiska inlärningen av nya rörelser och därav följande möjlig modifiering av kroppsschemat sker inte under själva kursen. Ideal, värderingar och önskvärda beteenden lyfts i viss mån upp och illustreras, men inte i lika hög utsträckning som på Rätt steg. Det verkar som om deltagarna till ganska stor del förväntas redan känna till vad som gäller och redan besitta de kunskaper, färdigheter, attityder och värderingar som kan betraktas som en habitus gångbart på svensk arbetsmarknad.

Kursledare H säger att de arbets sökande måste slipa av sig sina kanter för att kunna passa in i en viss mall som de vet gäller hos

arbetsgivare. Hon talar om att det kan bli ”krock” på ett sätt som liknar hur B talar om det på Rätt steg. H säger att om det är någon arbetssökande som betar sig på ett sätt som inte passar in: ”då är det ju vår roll att tala om, vad är det som gäller här /.../ i Sverige, hos arbetsgivare i Sverige... *Svenska* arbetsgivare ska jag nog uttrycka mig”. Att förmedla detta tydligt behövs, enligt H, i synnerhet för den som kommer ny till Sverige. Lärare R säger till skillnad från H att de inte vill anpassa folk in i en viss mall, utan att det mer handlar om att peppa dem, att få dem att hitta sina kvaliteter och tro på sig själva.

På ett liknande sätt som lärare B på Rätt steg strävar kursledarna på Arbetsförmedlingen efter att uppmuntra till reflektion. De vill få deltagarna att sätta sig i arbetsgivarens position och se sig själv ur den synvinkeln. Deltagarna får exempelvis råd om hur de bör kommunicera det som får dem att riskera att framstå i negativ dager: att i kontakten med arbetsgivaren exempelvis själv ta upp luckor i CV:t och beskriva orsaken till dessa på ett så positivt sätt som möjligt. Lärarna betonar gång på gång att deltagarna ska vara nöjda och klappa sig själva på axeln när de gör framsteg och att de aldrig ska straffa sig själva. De tipsar om olika sätt att hantera besvikelser och motgångar, bland annat att kliva in i en roll när de är arbetssökande, och att försöka att se det som att det inte är de som personer som blir avvisade när de inte får ett jobb, utan ”jag AB”. Detta kan betraktas som försök att hjälpa deltagarna att dels styra de intryck de gör på arbetsgivarna, dels skapa sig en tydlig en roll att stiga in i vid framträdanden och på så sätt i viss mån distansera sig känslomässigt från det som sker (Goffman 1974).

Även kursledarna på Arbetsförmedlingen är medvetna om deltagarnas utsatta position som arbetssökande och det potentiellt känsliga i det som de försöker förmedla på kursen. De strävar efter att visa vad som är och görs fel utan att peka ut och kränka, men ändå vara tydliga. Även om de egentligen tycker att det skulle vara mer effektivt, så är det en medveten strategi att inte låta deltagarna genomföra praktiska övningar. Orsaken är att det skulle riskera att skrämja bort många. I likhet med lärarna på Rätt steg talar de om

vikten av att vara öppen för att läsa av reaktionerna hos deltagarna, så att de inte går över gränsen.

De intervjuade deltagarna från Arbetsförmedlingens kurs upplever inte att det som lärs ut på kursen är kränkande, utan att det är bra information om hur man kan bete sig. De flesta tycker dock att kursens innehåll är onödigt eftersom de redan agerar i enlighet med de ideal och kroppsliga förhållningssätt som lärs ut. Lärare H håller inte med om detta:

H: Varför är de då arbetssökande fortfarande? För då borde man ha ett jobb. För att om jag är bra på att smälta in, om jag är bra på de här... delarna. Då får jag ganska snabbt ett jobb.

Det är bara en av deltagarna som säger att hon har lärt sig mycket nytt av deras tips om lämpligt beteende och förhållningssätt. Hon har gått alla kurser som erbjuds och säger att en viktig orsak till att hon gillar H och R är att de illustrerar med kroppen och gör små rollspel. Det blir mycket tydligare då, säger hon.

På liknande sätt som på Rätt steg är de intervjuade arbetssökande på Arbetsförmedlingen upptagna av annat än det som sker på kurserna. De är fokuserade på att de vill ha jobb, vilket varit svårt för flera av dem. Flera har sviktande hälsa och problem av ekonomisk art, och några verkar nära att bli uppgivna. Deltagarna säger att lärarna är väldigt glada och positiva, och det peppande i lärarnas inställning uppfattades som det bästa med kursen. En deltagare säger att det är bra att komma och lyssna på kursen och under några timmar få förströelse och uppmuntran.

Nya kunskaper och färdigheter: anpassning, motstånd och möjligheter

Båda projekten har hittills varit framgångsrika enligt lärarna. En relativt stor andel av deltagarna har lyckats få arbete och somalierna lär sig svenska snabbare än andra människor med samma bakgrund. Somalierna säger att Rätt steg är bra för dem, även om några

ger uttryck för att de vill ut på arbetsmarknaden istället för att ”sitta i skolan”. Kursen har gjort det mycket lättare att förstå och hantera livet i Sverige.

Lärare H på Arbetsförmedlingen säger att det syns skillnad på deltagarna i slutet av kursen jämfört med innan. En av deltagarna säger att hon har blivit kallad till fler intervjuer efter att hon börjat använda de färdigheter hon lärt sig på kursen. Även om de flesta deltagarna på Arbetsförmedlingens kurser säger att de inte lärt sig så mycket nytt så uppskattar de den ”pepp” och uppmuntran som de får från lärarna. För både Rätt steg och Arbetsförmedlingens kurser är en av poängerna att deltagarna får något att göra, så att de inte bara sitter hemma och riskerar att bli mer eller mindre isolerade.

Den träning som sker på Rätt steg riktar in sig på att träna deltagarna praktiskt. Förmedlingen av kroppsliga färdigheter, modifiering av kroppsschemat, sker företrädesvis på en nivå där kunskaperna är förkroppsligade och förmedling främst sker genom att se och härma, snarare än via intellektuell och verbal förståelse (Merleau-Ponty 2006). För deltagarna i Arbetsförmedlingens kurser är undervisningen mindre omfattande, och utan krav på aktiv medverkan från deltagarna. Den praktiska träningen i form av att se och härma, att låta den egna kroppen göra nya rörelser (som efterliknar lärarens förebild) faller därmed bort. Aspekter av habitus visas upp och värderingar och normer som oftast är underförstådda verbaliseras i båda kurserna. Detta sker dock i högre grad på Rätt steg, där koder som vanligen uppfattas som självklara gestaltas och sätts ord på, i samband med att nya beteenden och hållningar tränas in.

Trots att det finns skillnader mellan deltagarnas utgångsläge och även verksamheten på Rätt steg respektive Arbetsförmedlingens kurser så finns det också vissa viktiga likheter. Deltagarna på Rätt steg och Arbetsförmedlingens kurser har det gemensamt att de – om än i olika grad – befinner i en utsatt situation, helt eller delvis utanför arbetsmarknaden och det svenska samhällets etablerade strukturer. Som nyanlända flyktingar och/eller arbetslösa deltar de i kurserna med målet att träna in färdigheter, hållningar och attityder som tycks syfta till att anpassa dem till potentiella arbetsgiva-

res och det svenska samhällets förväntningar och ideal. Att vägra anpassa sig eller lära sig dessa hållningar och ideal framstår inte som ett rimligt alternativ, då detta sannolikt avsevärt minskar deras möjligheter att få ett arbete och etablera sig i det svenska samhället.¹³

Kurserna syftar till att ändra inte bara deltagarnas kroppshållning och rörelser, utan också deras beteende och i viss utsträckning även deras värderingar och känslor. Kroppslig och mental hållning anpassas till en habitus som anses vara gångbart på den svenska arbetsmarknaden. Kursdeltagarnas egna ideal och levnadssätt, deras sätt att röra sig, föra sig och klä sig tilldelas lågt eller nästan inget värde. Detta gör att avgörande förändringar i deras beteende och förhållningssätt anses nödvändiga. Deras habitus är inte gångbart och behöver modifieras.

Om en del av målet med Rätt steg är att anpassa deltagarna till de normer och krav som ställs i det svenska arbetslivet och samhället, är en annan viktig del är att ge deltagarna information och färdigheter som de behöver för att orientera sig i sin nya miljö. Det handlar om förmedling av färdigheter som ingår i det praktiska behärskande av omgivningen som är en grundläggande form av kunnande (Merleau-Ponty 2006). Förmedlingen av denna kunskap och dessa färdigheter är i hög grad praktisk och förkroppsligad. Det verkar som om lärarnas arbete att lyfta fram, visa och sätta ord på det ofta outtalade i habitus uppskattas av de flesta eleverna på Rätt steg. Deltagarna har på så sätt fått kännedom om de värden, och fått träna på de beteenden, som präglar svensk arbetsmarknad.

Att ha tränat in vad som anses vara ett korrekt beteende ger samtidigt möjligheter till motstånd, i form av förhandlingar och taktiskt agerande i relation till olika auktoriteter. Att agera eller presentera sig på sätt som gör att man framstår som anpassad till idealen och normerna är ett slags taktik som personer med relativt litet inflytande kan använda för att minimera effekten av etablerade regler och strukturer (Certeau 2002). Anpassningen sker då mest på ytan, blir till del av en strategisk självpresentation (Goffman 1974),

medan en persons ideal och övertygelser kan förbli mer eller mindre opåverkade.

En sådan taktik förutsätter att man känner till principerna för normerande habitus. Om deltagarna på kurserna får förståelse för hur systemet fungerar, och lär sig de färdigheter som behövs för att bete sig i enlighet med det, får de bättre verktyg att hantera sin tillvaro och kan i viss mån själva välja vad och vilken grad de anpassar sitt beteende och sin person.

Deltagarna måste dock hela tiden vara medvetna om hur de betraktas utifrån. De begränsande strukturer som i hög grad är verk samma underkommuniceras på kurserna, kanske tydligast på Arbetsförmedlingen. På kurserna är det istället fokus på individen. Det framställs som om deltagarna har olika alternativ, och att det är deras ansvar att välja det rätta sättet att bete sig och förhålla sig. De strukturer som i praktiken hindrar eller hjälper människor med olika bakgrund och förutsättningar diskuteras eller kritiseras nästan inte alls. Deltagarna kan försöka agera taktiskt genom att i alla fall delvis anpassa sitt beteende till en normerande habitus (Bourdieu 1990, Certeau 2002). Det verkar som om kurserna vill ge deltagarna verktyg för att göra framträdanden där de får ”publiken” att acceptera deras definition av situationen och det intryck som de försöker förmedla (Goffman 1974). Detta försvåras av att de hela tiden blir betraktade och bedömda i relation till snäva normer för det normala och eftersträvansvärda.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckt material

Fältanteckningar

Materialet från fältarbetet på *Rätt steg* omfattar anteckningar från deltagande observation vid 15 olika tillfällen under våren och sommaren 2012. Förutom vid lektionstillfällen med lärare B deltog jag vid tillfällen då deltagarna fick träna svenska med så kallade

”medpratare”, i en träff med kubb och fika och en avslutande fest. Materialet från fältarbetet på Arbetsförmedlingen omfattar anteckningar från deltagande observation vid fyra kurstillfällen under hösten och vintern 2012, varav tre från kursen *Personlig marknadsföring* och ett från kursen *Fixa anställningsintervjun*.

Intervjuer

Rätt steg: Intervjuer med lärare B, T, L och med tolken. Intervjuer med fem kursdeltagare, varav fyra via tolken.

Arbetsförmedlingen: intervjuer med kursledare H och R, samt med fyra deltagare i kursen *Personlig marknadsföring*.

Tryckta källor och litteratur

Abdulla, Afrah 2017. *Readiness or resistance?: Newly arrived adult migrants' experiences, meaning making, and learning in Sweden*. Diss. Linköping: Linköpings universitet.

Ahmed, Sara 2007. A Phenomenology of Whiteness. *Feminist Theory* 2007 8: 149.

Bourdieu, Pierre 1990. *The Logic of Practice*. Stanford, California: Stanford University Press.

Carlson, Marie 2003. *Svenska för invandrare – brygga eller gräns? Syn på kunskap och lärande inom sfi-undervisningen*. Lund: Studentlitteratur.

Carlson, Benny & Abdi-Noor Mohamed 2013. Inledning. I Carlsson & Mohamed (red) *Somalier i Sverige. Mellan förtvivlan & hopp*.

Certeau, Michel de 2002 (1984). *The practice of everyday life*. (New ed.) Berkeley: University of California Press.

Crossley Nick 2001. *The social body: habit, identity and desire*. London: Sage.

Csordas, Thomas 1990. Embodiment as a Paradigm for Anthropology. *Ethos*. Vol. 18, nr 1 1990: 5–47.

Farahani, Fataneh 2007. *Diasporic narratives of sexuality: identity formation among Iranian-Swedish women*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.

Goffman, Erving 1974. *Jaget och maskerna. En studie i vardagslivets dramatik*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

- Haga, Rannveig Jetne 2009. *Tradition as resource: transnational Somali women traders facing the realities of civil war*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Karlsson Minganti, Pia 2007. *Muslima: islamisk väckelse och unga muslimska kvinnors förhandlingar om genus i det samtida Sverige*, Carlsson, Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Merleau-Ponty, Maurice 2006 (1945). *Kroppens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- Mernissi, Fatima 2003. The meaning of spatial boundaries. I *Feminist postcolonial theory: a reader*. Reina Lewis & Sara Mills (red). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Mohamed, Abdi-Noor 2013. Hur kommer det sig att vi inte lyckas med vår integration? I Carlsson & Mohamed (red) *Somalier i Sverige. Mellan förtvivlan & hopp*.
- Osman, Awes 2013. Integration kräver engagemang. I Carlsson & Mohamed (red) *Somalier i Sverige. Mellan förtvivlan & hopp*.
- Rätt Steg – ett delprojekt som ska ge nyanlända ökade möjligheter till studier och arbete. Informationsbroschyr från Etablering Stockholm, Stockholms stad.
- Österlund-Pöttsch, Susanne 2018. *Gångarter och gångstilar: rum, rytm och rörelse till fots*. Göteborg: Makadam förlag.

Noter

- 1 Projektet finansieras huvudsakligen av Stockholms stad. Ansvaret för integration av nyanlända i Sverige delades vid tiden för fältarbetet (2012) mellan kommunerna, länsstyrelserna och statliga myndigheter som Migrationsverket, Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan.
- 2 Tidigare forskning har undersökt språkundervisning inom SFI och den samhällsinformation som ges till immigranter i Sverige (se t ex Carlsson 2003, Abdulla 2017). Denna studie inriktas mot ett projekt som arbetar mer praktiskt och konkret.
- 3 *Rätt Steg – ett delprojekt som ska ge nyanlända ökade möjligheter till studier och arbete*. Informationsbroschyr från Stockholms stad.
- 4 Bourdieu menar att habitus kan förändras, men han betonar dess beständighet (Bourdieu 1990:64).
- 5 Projektet har finansierats av Anna Ahlström och Ellen Terserus Stiftelse.
- 6 Tolken som kom till Sverige 2003 är utbildad ekonom förutom tolkutbildningen.
- 7 Många somalier, inte minst kvinnor, kan vara vana egenföretagare eller entreprenörer, även om de ibland saknar formell utbildning (Haga 2009, Zalano 2013).
- 8 Detta liknar Bourdieus beskrivning av rörelseidealet för kabyliiska kvinnor: de bör sträva efter behärskning och tillbakadragenhet, gärna gå lätt böjda med blicken i marken och undvika att möta mäns blickar (Bourdieu 1990:70). Det är också i överensstämmelse med det bl a Mernissi (2003) och Farahani (2007) beskriver som det beteende som anses passande för ärbara kvinnor i Mellanöstern och Nordafrika.
- 9 Vikten av ett fast handslag och att se arbetsgivaren i ögonen framhålls ofta, se t ex <https://www.netjobs.com/nyheter/ge-ett-gott-forsta-intryck> 2019-05-14
- 10 Ahmed (2007) skriver om att vara icke-vit i en vit värld. Då deltagarna har mörk hudfärg kan det tillämpas på dem, men jag menar att deltagarnas kroppar inte bara avviker från normen i Sverige på detta sätt, utan i minst lika hög utsträckning genom sina rörelser och sin hållning.
- 11 Bland andra Pia Karlsson Minganti (2007) har visat att det är vanligt att religiositeten ökar i ett nytt land, där omgivningen inte har samma religion eller över huvud taget är religiös.
- 12 Alla de intervjuade är kvinnor, i åldrarna 33–51. Två av dem är födda i Sverige, två i utomeuropeiska länder.
- 13 För flera är deltagande i kurserna ett krav för att de ska få ut pengar till sin försörjning i form av A-kassa, försörjningsstöd eller annan ersättning.

The Correct Body for Integration and Work An ethnological study of courses for newly arrived and jobseekers

Karin Högström

Using ethnographic examples from Sweden this article focuses on a form of training through which people are taught new movements and postures to use during different processes; it also includes transmission of certain attitudes and ideals. These examples demonstrate how certain bodies, bodily attitudes and behaviors are perceived as problematic and are therefore considered in need of change.

In the integration-project Right step (Rätt steg) in Stockholm, great emphasis is placed on bodily aspects. Newly arrived Somali refugees without previous education are assisted to practice “correct” behavior and posture during job interviews: stand and walk upright, make eye-contact and give a firm handshake. Participants are also encouraged to eat healthier and exercise more.

Courses at the Swedish Public Employment Agency instruct jobseekers how to make a good impression on potential employers. Here, too, appropriate behavior and posture are addressed, and the correct way to shake hands and establish eye contact is taught.

The teachers aim at changing not only the participants’ behavior, but also their manners and, to a certain extent, their attitudes. The goal is to purposefully adapt bodies and minds to the expectations and ideals of potential employers and Swedish society.

Conforming to the behavior and norms provided by the teachers can seem to be the only viable option for the participants, given their subordinate position as immigrants or jobseekers. The course participants’ own ideals and physical attitudes are assigned low or almost no value. The asymmetry of power is also evident to those responsible and sometimes the participants protest against the teachers’ attempts to change them. However, learning the new norms and behaviors can provide benefits for the course participants. Mastering the codes can, to a certain extent, make it possible to choose how to use the new skills. Learning the correct behaviors can thus lead to a greater freedom of action, within very limited conditions.